

Список літератури:

1. Словарь основных терминов судебно-почерковедческой, судебно-автороведческой и судебно-фоноскопической экспертиз. М., 1978.
2. Женило В.Р. Использование вычислительной техники в криминалистических фоноскопических исследованиях / Проблемы уголовного процесса и криминалистики. М., 1987.
3. Ребгун Э.К. Некоторые аспекты проблем криминалистического исследования речевой деятельности // Проблемы криминалистической экспертизы видео- и звукозаписи. – М., 1990.
4. Тимошенко П.Ю., Салтевский М.В., Жариков Ю.Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений / Отв. ред. проф. Р.С. Белкин. К., 1991.
5. Гончаренко В.Н. Криминалистика и криминалистическая экспертиза // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы. М., 1987.
6. Азарченкова Е.И. Устная речь как источник информации о личности говорящего / Проблемы уголовного процесса и криминалистики. М., 1987.
7. Дильдин Ю.М., Жаров Е.А. Проблемы общей теории криминалистики / Теория и практика криминалистических экспертиз и исследований. М., 1989.
8. Большая советская энциклопедия. Изд.3. М., 1977. Т.21.
9. Кирсанов З.И. Криминалистическое распознавание и диагностика / Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью (Тезисы научно-практ. конф.). К., 1983.
10. Романов Н.С. Гносеологическая природа судебно-экспертной диагностики / Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью (Тезисы научно-практ. конф.). К., 1983.
11. Советский энциклопедический словарь. М., 1984.
12. Майлис Н.П. Диагностика: система основных понятий // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. М., 1985. Вып.3.
13. Тарасов К.Е. Общая методология процесса диагностики как специфического процесса познания / Автореф. дисс. ... д-ра наук. М., 1969.
14. Орлова В.Ф., Шляхов А.Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы / Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. М., 1984.
15. Шляхов А.Р., Орлова В.Ф. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы / Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью (Тезисы научно-практ. конф.). К., 1983.
16. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь. К., 1981.

Надійшла до редколегії 19.04.2000

*В.О. Навроцький, канд. юрид. наук,
доцент каф. кримінального права
і кримінології Львівського держ. ун-ту ім.І.Франка*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НОРМИ І СТАТТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОМУ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Як із значної кількості фактів, що характеризують певну подію, потрібно виділити, зібрати, зафіксувати такі, що повинні враховуватися при кваліфікації, так і з величезної кількості правових норм потрібно вибрати ті, які передбачають вчинене діяння. Перед вибором конкретної норми чи норм слід провести загальний аналіз всього наявного правового масиву,

систематизувати його, виділити ті норми, які потрібно використати при кваліфікації діяння.

Положення, згідно з яким правовою підставою кваліфікації є закон, витікає із розуміння кваліфікації як встановлення правової норми, якою передбачене певне діяння. При проведенні кримінально-правової кваліфікації її підставою виступає кримінальний закон, бо саме в його нормах сформульовані ознаки злочинів, а також умови, при яких діяння, формально передбачене законом як злочин, таким не визнається.

У нормах закону виражена воля держави з кримінально-правової оцінки певних діянь як злочинів чи незлочинних діянь. Встановлюючи певну норму, законодавець вважає, що нею охоплюються всі випадки, які можуть мати місце в період її дії. У кримінально-правовій нормі дано загальну оцінку всім діянням певного роду і виду. Такі діяння, як правило, списані абстрактно, узагальнено з тим, щоб нормою охоплювалося широке коло випадків. Типовим прикладом такого формулювання диспозиції є ст.87 КК «Спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям». У ряді випадків законодавець використовує казуїстичний прийом формулювання диспозиції, наприклад в ст.153¹ КК «Незаконне виготовлення, підробка, використання або збут незаконно виготовлених і одержаних чи підроблених марок акцизного збору». Але, незалежно від способу формулювання диспозиції, в ній передбачені типові випадки певних діянь. Діяння ж, яке піддається кваліфікації – це конкретний одиничний випадок, який або підпадає, або не підпадає під дію правових норм. Кваліфікація – це перенесення державно-правової оцінки злочинів певного виду на конкретний життєвий випадок [1, с.28-29].

В ході кваліфікації відбувається співставлення ознак конкретного діяння і конкретної норми кримінального законодавства. Тому підставою кваліфікації є певна норма, або кілька норм, якщо скоєне повністю не охоплюється жодною з них. Але передумовою кваліфікації є аналіз всіх діючих норм. В ході такого аналізу доводиться, що всі інші норми, крім однієї чи кількох, не поширюються на даний випадок.

Одне з питань, яке виникає при з'ясуванні правових підстав кримінально-правової кваліфікації, полягає у в'ясненні того, виступає такою підставою кримінально-правова норма чи норма закону. В'яснення цього питання дозволить в свою чергу з'ясувати роль Загальної і Особливої частини в кримінально-правовій кваліфікації, значення окремих структурних частин норми і закону для кваліфікації.

Відомо, що правова норма і норма (точніше – стаття) закону – це далеко не тотожні явища. Якщо правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, зміст явища, то стаття закону – форма його зовнішнього виразу. Норма права як компонент системи права складається з гіпотези, диспозиції і санкції, лише сукупність яких і визначають зміст правового дозволу чи заборони. Норми закону виражені в його статтях, їх частинах,

пунктах, які є внутрішніми підрозділами нормативного акта, відображають логічно відокремлену частину його тексту і містять в собі одне чи кілька речень, а також назву, примітки. Такими ж структурними підрозділами закону (а не права) виступають і глави, а також об'єднання глав, які іменуються Загальною і Особливою частиною КК. Тому, цілком обґрунтованим видається положення про те, що Загальна і Особлива частини кримінального кодексу становлять собою різні сукупності не кримінально-правових норм, а статей кримінального закону [2, с.6].

Норма закону може бути виражена в кількох статтях, і, навпаки, кілька статей можуть присвячуватися формулюванню однієї норми. Кримінально-правові норми виражаються в статтях як Загальної, так і Особливої частини КК. Є норми, які містяться лише в одній чи кількох статтях Загальної, або ж лише в одній чи кількох статтях Особливої частини, більшість же міститься в статтях і тієї, і іншої частин КК. Наприклад, лише в статтях Загальної частини поміщені норми, які стосуються меж чинності КК (ст.4-6 КК), лише в Особливій частині розміщені норми, які регламентують умови звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці (ч.2 ст.56 та інші). Не можна тому погодитися з категоричним твердженням, що будь-яка норма кримінального права встановлюється одночасно (сумісно) статтями Особливої і Загальної частин КК [2, с.6-7].

Разом із тим, забороняючі норми кримінального закону – норми, які передбачають ознаки окремих видів злочинів і тим самим відповідальність за окремі види злочинів – дійсно передбачаються статтями і Загальної, і Особливої частини КК. Можна назвати лише два випадки, коли стаття Загальної частини відноситься до однієї-єдиної статті Особливої частини КК. Він стосується норм про відповідальність за переховування злочину та недонесення про злочин. Стаття 20 КК кореспондує лише ст.186, а ст.21 КК лише ст.187 КК.

Кожна із забороняючих норм викладена в кількох статтях Загальної частини та одній чи кількох статтях Особливої частини КК. Наприклад, норма, яка забороняє ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів державі, поміщена в ст.ст.87, 148², 148⁵, 165 Особливої частини та статтях Загальної частини, які регламентують ознаки умислу, вік кримінальної відповідальності, осудність і т.ін. В багатьох випадках для з'ясування змісту заборони, викладеної в нормі кримінального права, доводиться звертатися й до джерел, які не відносяться до кримінального закону, про що детальніше буде сказано далі.

З поняття кримінально-правової кваліфікації випливає, що вона полягає у встановленні *норми права* (чи кількох правових норм), яка передбачає скоєне і яка виступає підставою кваліфікації. Однак при юридичному закріпленні результатів кваліфікації посилення здійснюється на статтю кримінального закону, в якій виражена ця норма. Кримінально-правова

норма об'єктивізується у вказівці на статтю кримінального закону. Зі сказаного випливає, що подальший аналіз нормативної підстави кваліфікації повинен полягати у виявленні того, які кримінально-правові норми використовуються при кваліфікації та до яких статей нормативно-правових актів слід звертатися для виявлення змісту відповідних правових норм, на які з них слід посилатися при кваліфікації. В літературі вказується, що в галузі права кваліфікувати – означає обрати ту правову норму, яка передбачає даний випадок. іншими словами – підвести цей випадок під якесь загальне правило [3, с.6].

Таких загальних правил – правових норм – є велика кількість. В загальній теорії права та теорії кримінального права вони піддаються класифікації за самими різноманітними критеріями. Однією з поширених класифікацій норм кримінального права є їх поділ на забороняючі, роз'яснюючі та стимулюючі (або заохочувальні). Саме така класифікація має бути врахована при визначенні видів норм, які мають кваліфікаційне значення.

Забороняючі норми встановлюють ознаки злочину та передбачають вид і міру покарання за його вчинення. Диспозиції і санкції таких норм виражені в статтях Особливої частини КК. В них виражене те специфічне, що є в кожному посяганні, що відрізняє його від усіх інших. Не встановивши, що діяння передбачене якоюсь забороняючою нормою, його не можна взагалі оцінювати з точки зору кримінального закону. Так, кваліфікація скоєного як необхідної оборони передбачає і те, що посягання, від якого мала місце оборона, було суспільно небезпечним, тобто передбачене кримінальним законом, і те, що захист полягає у заподіянні шкоди, яка теж передбачена забороняючою кримінально-правовою нормою.

Тому при кваліфікації неодмінно посилаються на статті кримінального закону, які виражають забороняючі кримінально-правові норми.

Роз'яснюючі норми в кримінальному праві є двох видів. Перші – це норми, виражені в статтях Загальної частини, які визначають межі чинності забороняючих та стимулюючих норм, дають визначення поняттям, які стосуються всіх чи більшості злочинів, називають ознаки окремих видів кримінального покарання. Другі – норми в статтях Особливої частини, які роз'яснюють зміст термінів, що стосуються окремих злочинів.

Такі норми відіграють службову роль. Вони доповнюють та розвивають інші кримінально-правові норми, не змінюючи їх змісту, сприяють встановленню змісту понять, які використовуються в забороняючих і стимулюючих нормах. Кожна роз'яснююча норма тлумачить лиш певну частину ознак, в яких виражається діяння, що підлягає кваліфікації. Наприклад, в окремих частинах ст.164 КК дане поняття посадової особи, суспільно небезпечних наслідків посадових злочинів. Але жодного посадового злочину в цілому така норма не формулює. Так само і статті Загальної частини, які містять роз'яснюючі норми, лише розкривають зміст тих чи інших ознак

(наприклад, умислу чи необережності), які вказані в статтях Особливої частини КК.

Самі по собі роз'яснюючі норми не застосовуються при кваліфікації. Безпосередньо кваліфікувати діяння за роз'яснюючою нормою неможливо хоча б тому, що жодна з них не розкриває всіх ознак діяння. Звернення до роз'яснюючих норм є передумовою застосування забороняючих кримінально-правових норм.

Стимулюючі норми кримінального права заохочують громадян до поведінки, бажаної для держави і суспільства. Одні з них містяться в статтях Загальної частини (норми про обставини, що усувають злочинність діяння, добровільну відмову, дієве каяття), інші – в статтях Особливої частини (норми про звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці).

Для застосування кримінально-правових стимулюючих норм необхідно попередньо звернутися до відповідних роз'яснюючих та забороняючих норм. Адже для того, щоб встановити, наприклад, наявність ознак позитивної посткримінальної поведінки, потрібно спочатку довести, що попередня поведінка була кримінально караною. Інакше – якщо діяння особи не підлягали б кваліфікації як злочинні – немає підстав застосовувати норми, що звільняє від кримінальної відповідальності.

Стимулюючі норми, як і забороняючі, виступають підставою для остаточної кримінально-правової оцінки діяння. Наявність у діянні всіх ознак, передбачених забороняючою нормою кримінального права виступає підставою для кваліфікації діяння як злочину; наявність ознак, передбачених стимулюючою нормою, виступає підставою для кваліфікації діяння як правомірного або ж такого, за яке не настає кримінальна відповідальність.

Таким чином, можна зробити висновок, що підставою кримінально-правової кваліфікації виступають забороняючі та стимулюючі норми. причому забороняючі норми є обов'язковою підставою, оскільки без їхнього використання не обходиться жодний випадок кримінально-правової кваліфікації, а стимулюючі – факультативною, оскільки поширюються лише на певні діяння.

Визначення кримінально-правової норми, яка передбачає певне діяння, ще не означає, що встановлена нормативна підстава кваліфікації. Для цього, як уже відзначалося, потрібно ще вказати статті кримінального закону, їх частини і пункти, які передбачають ці норми. Тому потрібно зупинитися на тому, яке значення для кваліфікації мають окремі структурні частини кримінального закону, на які з них слід посилатися при кваліфікації. При цьому потрібно розрізняти ті статті закону, які є безпосередньою підставою кваліфікації, та ті, що виступають її загальною підставою.

Безпосередньою підставою кваліфікації пропонується вважати такі статті, на які при кваліфікації здійснюється пряме посилання. В них прямо передбачені ознаки діяння, які виражають його специфіку, відмінність від

інших посягань, передбачених кримінальним законом. Загальною ж підставою кваліфікації виступають ті статті, які передбачають положення, що стосуються всіх чи багатьох кримінально караних діянь, визначають межі чинності статей кримінального закону тощо.

Відомо, що вимога заборони певної поведінки формулюється в статтях як Загальної, так і Особливої частини КК. В статтях Загальної частини КК формулюються ознаки забороненої поведінки, які мають однаковий зміст в усіх чи багатьох видах діянь, не виражають їх специфіку, не використовуються при розмежуванні окремих злочинів. Ці ознаки звичайно презюмуються і на них немає потреби спеціально посилатися при кваліфікації. Тому більшість статей Загальної частини кримінального законодавства не виступає безпосередньою підставою кримінально-правової кваліфікації. Вони відіграють роль загальної підстави кваліфікації. Разом із тим, статті Загальної частини, що закріплюють ознаки діяння, які вирізняють його з поміж інших, уточнюють характер злочинної діяльності, яка має місце в конкретних випадках, виступають безпосередньою підставою кримінально-правової кваліфікації.

В статтях Особливої частини виражена та частина забороняючої кримінально-правової норми, яка стосується специфіки конкретного (чи як ще прийнято говорити – окремого, певного, визначеного) посягання. Наявність ознак, вказаних в статтях Особливої частини, потрібно спеціально доводити в ході кваліфікації діяння. Тому статті Особливої частини, які містять забороняючі норми, й виступають безпосередньою підставою кваліфікації. Також безпосередньою підставою кваліфікації виступають статті (частини статей) Особливої частини, які містять стимулюючі норми. Ті ж статті (частини статей, примітки до статей) Особливої частини, які містять роз'яснюючі норми, безпосередньо при кваліфікації не застосовуються, вони виступають загальною підставою кваліфікації.

Список літератури:

1. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. 2. Уголовное право. Особенная часть / Учебник для вузов. М., 1998. 3. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972.

Надійшла до редколегії 1.04.2000

*М.А. Погорецький, канд. юрид. наук,
доцент каф. кримінального процесу
Нац. юрид. академії України ім. Ярослава Мудрого*

СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Всякі юридичні відносини є відносинами між суб'єктами. Суб'єкт – одна із складових частин будь-яких правовідносин, в тому числі криміналь-